

[Sayı/Issue: 27, Ağustos/August 2025]

OSMANLI CAMİLERİNİN HÜNKÂR MAHFİLLERİNİN KADIN BANİLİĞİ BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

(*A Comparative Analysis of Imperial Pavilions in Ottoman Mosques in the Context of
Female Patronage*)

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 31 Mayıs 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Ağustos 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Ağustos 2025

DOI Numarası / DOI Number: 10.51592/kulliyat.1710504

Hümeyra KEPEZKAYA ARAL

Dr.

[Orcid.org/0000-0002-8577-8000](https://orcid.org/0000-0002-8577-8000)

kepezkaya.h@gmail.com

Makale Bilgisi

- Değerlendirme:** Bu çalışma çift taraflı kör hakemlik sistemi uygulanarak değerlendirilmiştir.
- Etik Beyan:** Çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
- Etik Kurul Belgesi:** Makale için "Etik Kurul Belgesi" gerekmektedir / gerekmemektedir.
- Benzerlik Taraması:** "Benzerlik Raporu" Turnitin.com / iThenticate / İntihal.Net sistemi üzerinden alınarak tarama yapılmıştır.
- Telif Hakkı:** Çalışmanın hazırlanma sürecinde yazar/yazarlar tarafından "Telif Hakkı Formu" imzalanarak sunulmuştur. Yazar/yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler.

Atf Bilgisi:

Kepezkaya Aral, H. (2025). Osmanlı Camilerinin Hünkâr Mahfillerinin Kadın Baniliği Bağlamında Karşılaştırmalı Analizi. *KÜLLİYAT Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 27(Ağustos): 315-317, <https://doi.org/10.51592/kulliyat.1710504>

Sorumlu Yazar:

Hümeyra KEPEZKAYA ARAL, kepezkaya.h@gmail.com

Özet

Güncel Osmanlı mimarisi araştırmaları, giderek daha fazla şekilde genel yaklaşımlardan ziyade detaylı ve tematik analizlere odaklanmaktadır. Bu bağlamda, özellikle saray çevresine mensup kadınların mimari baniliği akademik ilgiyi üzerine çekmektedir. Bu çalışma; kadınlar, özellikle Valide Sultanlar tarafından yaptırılan camilerde yer alan hünkâr mahfili unsurunu incelemektedir. Bu mahfillerin mimari yapıları, malzeme özellikleri ve süsleme detayları, ait oldukları dönemlerin sanatsal özelliklerinin yanı sıra Osmanlı kadınının padişaha verdiği önem hakkında da önemli ipuçları sunmaktadır.

Osmanlı'da erkek egemen yönetim yapısına rağmen, hanedan mensubu kadınlar hamilik konusunda toplumsal ve siyasi alanda belirli ölçüde görünürlük ve etki kazanmışlardır. Valide sultanlar ve diğer kadın sultanlar, özellikle imar faaliyetleri yoluyla kamusal alanda varlık göstermiş; inşa ettirdikleri yapılar üzerinden güçlerini ve meşruiyetlerini pekiştirmişlerdir. Bu bağlamda, kadın sultanların yaptırdığı camilerde hünkâr mahfiline yer verilmesi, yalnızca padişaha duyulan saygının değil, aynı zamanda kadınların saray içindeki statülerini ve kamusal alandaki temsil arzusunu mimari düzeyde görünür kılma çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bu durum, Osmanlı'da kadınların mutlak biçimde pasif kalmadığını; belirli kurumsal sınırlar içinde etkili roller üstlendiklerini göstermektedir.

Çalışma, Osmanlı'nın erken, klasik ve geç dönemlerine tarihlenen ve kadınlar tarafından yaptırılmış bazı seçili camileri inceleyerek, hünkâr mahfili mimarisini farklı zaman dilimleri ve banilik bağlamlarında karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Karşılaştırmalı ve sınıflandırıcı bir yaklaşımla yapılan analizler sonucunda, mimari tarzda görülen süreklilikler ve farklılıklar ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı mimarisi, Selatin Camileri, Hünkâr Mahfili, Valide Sultan, Kadın Baniliği

Abstract

Contemporary studies on Ottoman architecture increasingly prioritize detailed and thematic analyses over general approaches. Within this framework, the architectural patronage of women, particularly those associated with the imperial court, has drawn growing scholarly attention. This study focuses on the *hünkâr mahfili* (imperial loge) found in mosques commissioned by women, especially Valide Sultans. The architectural forms, material characteristics, and decorative elements of these structures offer significant insights not only into the artistic tendencies of their respective periods but also into the symbolic importance attributed to the sultan by Ottoman women.

Despite the male-dominated nature of the Ottoman political system, women of the dynasty gained a certain level of visibility and influence in social and political spheres through architectural patronage. Valide Sultans and other royal women asserted their presence in the public domain primarily through building activities, reinforcing their authority and legitimacy via architectural commissions. The inclusion of *hünkâr mahfili* in mosques commissioned by women should therefore be interpreted not only as an expression of respect toward the sultan but also as an architectural reflection of their desire to affirm their status within the palace and to gain visibility in the public sphere. This suggests that women in the Ottoman Empire were not entirely passive figures but assumed meaningful roles within the boundaries of institutional structures.

This study undertakes a comparative analysis of selected mosques commissioned by women from the early, classical, and late periods of the Ottoman Empire, examining the architectural characteristics of the *hünkâr mahfili* across different historical contexts and patterns of patronage. Through a classificatory and comparative approach, the research identifies both continuities and divergences in architectural style over time.

Keywords: Ottoman architecture, imperial mosques, Hünkâr Mahfili, Valide Sultan, female patronage

GİRİŞ

Osmanlı'da banilik, padişahlar ve devlet adamları kadar kadınlar için de büyük bir önem arz etmiştir. İmar faaliyetleri; hanedan üyeleri, sultanlar, devletin ileri gelenleri ve kadın sultanlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Erkeklerin kadınlardan daha fazla inşa faaliyetinde bulunduğu genel olarak kabul edilen bir gerçeklik olsa da mimari alanda kadınların da bânî olarak önemli bir rol üstlendikleri bilinmektedir.

Osmanlı'da kadınların sosyo-kültürel ve ekonomik statüleri, inşa ettirdikleri yapılar üzerinde etkin bir güçlerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Kadın sultanlar tarafından inşa ettirilen mimari yapılar, her ne kadar toplumun ihtiyacını karşılamak için olsa da aynı zamanda dönemin estetik zevklerini yansıtan yapılar olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu da kadınların saray içerisinde etkin gücünü gösterme arzularının önemli bir göstergesi olmuştur. Kadın banilerin görünürlüklerini ön plana çıkarmalarındaki en büyük etken çeşitli gelir kaynaklarına sahip olmalarıdır. Kadın hamilerin yapı projelerini hayata geçirebilmelerinin temel koşulu ise inşa ettirdikleri yapıların ve kurdukları vakıfların sürdürülebilirliğini sağlayacak mali kaynaklara erişim imkânına sahip olmalarıdır. Osmanlı'da saray kadınlarının gelirleri arasında değerli mülk ve nakdi kaynaklar, hibe, gayr-ı menkul mallar, Hazine-i Hassa'dan aldıkları maaşlar, toprak gelirleri ve yüksek derece sahibi bürokratlar ve yabancı ülkelerin elçileri tarafından sunulan hediyeler yer almaktadır (Terzi 2018: 95). Ayrıca Hazine-i Hassa'dan aldıkları maaşları ve has gelirleri de önemli nakdi kaynaklar arasında yer almıştır. Kurmuş oldukları vakıflar ve kendilerine tahsis edilen gelirleri sayesinde çok sayıda yapı inşa ettirmişlerdir (Demirci 2015: 32).

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken, klasik ve geç dönemlerinde, kadın baniler, özellikle Valide Sultanlar, tarafından yaptırılan camilerde yer alan hünkâr mahfillerinin mimari yapılarını, malzeme özelliklerini, süsleme detaylarını ve önemini incelemektedir. Osmanlı mimarlık tarihçiliği geleneksel olarak padişahlar ve yüksek devlet adamları gibi erkek banilere odaklanmış olsa da günümüz akademik çalışmalarında kadınların mimari üretimdeki belirleyici rolü giderek daha fazla kabul görmektedir.

Bu araştırma, padişahın namaz sırasında mahremiyet ve güvenliğini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda kadın banilerin güç ve statü sembollerini taşıyan özgün bir mimari unsur olan hünkâr mahfilline odaklanarak bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Böylece çalışmada, kadın banilerin inşa ettirdiği camilerdeki hünkâr mahfillerinin cami içerisindeki konumunu, mimari yapısını, malzeme özelliklerini, sembolizmini, süsleme detaylarını ve kadının mahfil üzerindeki etkisini detaylıca analiz ederek birbirleriyle kıyaslanması amaçlanmaktadır.

Çalışma, Osmanlı sarayındaki kadın baniliğinin tarihsel bağlamını ele alarak başlar ve Valide Sultanların mimari yapım sürecindeki etkinliklerini vurgular. Bu kapsamda seçilen örnekler, Osmanlı mimarisinin farklı dönemlerini temsil eden önemli camileri kapsamaktadır; böylece hünkâr mahfilinin

mimari yapısı, malzeme özellikleri ve süsleme motifleri zamana göre değişen yaklaşımla karşılaştırılmaktadır.

1. Hünkâr Mahfili

Müslümanların ibadetlerini yerine getirmek üzere toplandıkları mekânlar, önceleri “*secde*” edilen yer anlamına gelen mescitlerdi. Bununla birlikte; minberi bulunan ve Cuma namazı kılınan, mescitlere nazaran daha büyük yapılara ise toplanılan yer anlamına gelen “*cami*” denilmiştir (Önkal ve Bozkurt 1985: 225). İslâm tarihinde bilinen ilk cami 622 yılında İslâm Peygamberi Hz. Muhammed’in Medine’ye hicreti sırasında konakladığı Kuba köyünde kerpiç malzemeden inşa edilen Kuba Mescidi’dir (Küçükaşçı ve Bozkurt 2004: 281-290). Osmanlı döneminde ise ilk cami 1334 yılında yapımı tamamlanan Hacı Özbek Camii’dir. Osmanlı döneminde camiler, ibadet yeri olarak kullanılmalarının yanında aynı zamanda toplumsal haberleşme merkezleriydi. Cuma hutbelerinde yeni padişahın tahta çıktığının ilân edilmesi, Osmanlı sultanları “Cuma Selamlığı” adı verilen merasim ile cuma namazına gitmeleri halk ile padişah arasında doğrudan iletişim kanalı açılmış olduğunu kanıtlar niteliktedir.

İslâmiyet’in ilk dönemlerinde cami içerisindeki birimler arasında mihrap ve minberler yer almakta ancak mahfil bulunmamaktaydı. Bu kapsamdaki ilk uygulama Bilal-i Habeşî’nin ibadet esnasında durduğu yere bir müezzin mahfili yapılmasıdır. Ahşaptan yaptırılan sade haldeki bu mahfile “*makberiyiye*” denilmiştir (Küçükaşçı ve Bozkurt 2004: 286). Bu makberiyelerden ilkinin ise Hz. Osman tarafından yaptırıldığı araştırmacılara göre en yaygın görüştür (Pedersen 1960: 28). İlk hünkâr mahfilinin yapımına ilişkin ise farklı görüşler bulunmaktadır. Belazuri ilk hünkâr mahfilinin Basra Camisinde Basra Valisi Ziyad tarafından yaptırıldığını ileri süremektedir (Belazuri, 1987:500). İbni Haldun’dan rivayetle Creswell ise ilk hünkâr mahfilini Muaviye veya Mervan bin Hakem tarafından yaptırıldığını kabul etmektedir (Creswell, 1979:42,43).

Mahfiller; cami haremî içerisinde özel konuma sahip, etrafı parmaklıkla çevrilmiş yahut yerden yüksek olarak yapılmış yerlere verilen bir addır. Farklı fonksiyonlara uygun olarak biçimlendirilmiş hünkâr, müezzin ve kadınlar mahfili olmak üzere üç çeşit mahfilden söz etmek mümkündür (Çetinarslan 2015: 5). Hünkâr mahfili, cami içinde padişahın veya hanedan üyelerinin ibadet sırasında korunmalarını sağlayan ve yüksekçe bir platform üzerine inşa edilmiş özel bölümlerdir. Bu bölümler; mimari olarak, kemerli açıklıklarla çevrelenmiş, ahşap veya taş kafeslerle ayrılmış, cami ana mekânıyla görsel ilişkiyi korurken fiziksel mahremiyet sağlayan yapılar olarak tasarlanmıştır. Bazı mahfiller hünkâr kasrı ile bağlantılı olarak inşa edilmiş ve bu sayede padişahların camiye dışarıdan görünmeden girebilmeleri sağlanmıştır. Hünkâr mahfilleri, namaz ibadeti, Müslümanların önemli gün ve gecelerinde icra edilen törenler ve Cuma selamlığı gibi uygulamalarda kullanılmış bazı özel durumlarda da hünkâr köşkünün karargâh olarak da kullanıldığı görülmüştür (Şehsuvaroğlu 1953: 78).

Namaz kılması için sultanlara cami içerisinde ayrı bir yer tahsis edilmesi, ilk bakışta İslâm'ın eşitlik anlayışıyla örtüşmemektedir ancak mahfiller sultana ve idare sınıfına bir imtiyaz olarak değil, suikast tehlikesine karşı can emniyetini sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve Anadolu Selçuklularından sonra Osmanlılar tarafından da yapılmışlardır. Osmanlı'da mahfiller genellikle Bursa, Edirne ve İstanbul gibi başkentlerdeki camilerde yaptırılmıştır. Osmanlı döneminde inşa edilen camilerin hünkâr mahfillerinin tarihsel gelişimine baktığımızda ise bu mahfilleri üç dönemde sınıflandırmak mümkündür:

Erken Dönem Osmanlı camilerinin daha sade ve işlevsel olduğu görülmektedir. Bu dönemde hünkâr mahfili genellikle büyük ve karmaşık bir mimarî unsur olarak yer almamıştır. Padişahlar, ibadetlerini halktan ayrılmış özel odalarda veya caminin farklı yerlerinde yapmışlardır. Hünkâr mahfili, henüz standart bir mimari öge olarak yaygınlaşmamıştır. Osmanlı mimarisinde bilinen en eski hünkâr mahfili Yıldırım Bayezid tarafından 1389-1399 yılları arasında Yıldırım Külliyesi içerisindeki zaviyeli-tabhaneli camide yaptırılmıştır. Bu camideki mahfil konumu ve boyutları bakımından tartışmalıdır. Mahfil karakteri ve çinili süslemeleri ile dikkat çeken ilk mahfil örneklerinden biri Çelebi Mehmed tarafından 1419-1420 yılları arasında yaptırılan Bursa Yeşil Cami hünkâr mahfidir (Çetinarslan 2015: 10). Bununla birlikte; payitaht İstanbul'da bulunan ve özgün biçimiyle günümüze kadar ulaşabilmiş en eski hünkâr mahfili ise II. Bayezid Camisinde görülmektedir. Bu yapıdan sonra İstanbul'da sultanlar tarafından inşa edilen camilerde hünkâr mahfili bir gelenek halini alarak yapılmıştır (Tanman 2003: 331).

Klasik Dönemde, Osmanlı mimarîsinin zirvesi olarak kabul edilen 16. yüzyılda, özellikle Mimar Sinan'ın eserlerinde hünkâr mahfili mimarî açıdan belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönemde hünkâr mahfilleri, caminin mimarî bütünlüğü içinde dikkat çekici ve özenli şekilde tasarlanmıştır. Genellikle ahşap ve taş işçiliğiyle süslenen mahfillerde padişahın konforu ve mahremiyeti gözetilmiştir. Aynı zamanda bu mahfiller, padişahın yüksek statüsünü simgeleyen sanat ve zanaat unsurlarıyla donatılmıştır (Necipoglu 2005: 1).

Geç Osmanlı döneminde ise hünkâr mahfilleri hem işlevsel hem de estetik açıdan gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde malzeme çeşitliliği artmış, süslemelerde detaylar ve zenginlik öne çıkmıştır. Hünkâr mahfilleri saray kadınlarının yaptırdığı camilerde de önemli bir yer tutmuş, sultanların veya diğer yüksek düzey yöneticilerin ibadet alanları olarak kullanılmıştır. Bu yapılar, Osmanlı toplumundaki güç ve statü ilişkilerinin mekâna yansımaları olarak değerlendirilmektedir (Ünver 2019:146-147).

2. Kadınlar Tarafından Yaptırılan Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri

Osmanlı toplumunda kadınlar, özellikle hanedan mensubu olan valide sultanlar, haseki sultanlar ve padişah kızları, camiler başta olmak üzere külliye, çeşme, darüşşifa gibi çeşitli hayır eserleri yaptırarak dinî ve sosyal sorumluluklarını yerine getirmişlerdir. Osmanlı Dönemi'nde Valide Sultanlar tarafından inşa edildiği tespit edilen toplamda 13 adet caminin 6 adedi külliye bünyesinde geriye kalan 7 adedi ise

münferit olarak inşa edilmiştir. Münferit olarak inşa edilen camiler arasında Devlet Hatun Camii, Gülbahar Hatun Camii, Safiye Sultan Camii, Hasköy Lağımçılar Kışlası (Humbarahane) Camii, Levent Çiftliği Kışlası Camii, Vakıf Gureba Hastanesi Camii ve Dolmabahçe (Bezmiâlem) Camii yer alırken Hafsa Sultan Camii, Atik Valide Camii, Yeni Cami, Çinili Cami, Valide-i Cedid (Yeni Valide) Camii ve Pertevniyal Sultan Camii ise külliye bünyesinde inşa edilmiştir (Kepezkaya 2025: 235-238).

Hasekiler tarafından yaptırılan başlıca camilerin en önde geleni ise 1539 yılında yaptırılan Haseki Hürrem Sultan Camii'dir (Doğan 1997: 370-372). Diğer taraftan, Valide Sultanlar ve hasekiler dışında bazı padişah kızlarının da cami yaptırdığı bilinmektedir. Bunlar arasında Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından adına Üsküdar ve Edirnekapi'da sırasıyla 1547 ve 1565 yıllarında Mimar Sinan'a yaptırılan camiler (Kaçar, 2020: 39-40) ve III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan tarafından 1800 yılında Eyüp'te yaptırılan Şah Sultan Camii yer almaktadır (Parlak 2010: 258-260).

Hünkâr mahfilleri genellikle padişahın ya da devlet erkânının güvenliği gözetilerek tasarlanmış olsa da Osmanlı kadınları tarafından yaptırılan camilerde de yer alması, konunun cinsiyet, güç ve kamusal alan ilişkisi açısından da değerlendirilmesini gerekli kılar. Bu çerçevede; Osmanlı kadınları tarafından inşa ettirilen ve İmparatorluğun simge yapılarında yer alan bazı hünkâr mahfilleri ayrı ayrı başlıklar halinde incelenecektir. İncelemeye konu edilen mahfillerin bulunduğu camiler aşağıda Tablo-1'de yer verilmektedir.

Tablo 1: İnceleme Konu Edilen Hünkâr Mahfillerinin Bulunduğu Camiler

Cami Adı	Cami Yapım Tarihi	Banisi
Hafsa Sultan Cami	1520-1522	Hafsa Sultan
Haseki Sultan Cami	1538-1539	Haseki Hürrem Sultan
Atik Valide Sultan Cami	1570-1579	Nurbanu Sultan
Yeni Cami	1598-1664	Hatice Turhan Sultan
Dolmabahçe Cami	1853-1855	Bezmiâlem Valide Sultan
Pertevniyal Valide Sultan Cami	1867-1871	Pertevniyal Valide Sultan

2.1. Hafsa Sultan Camii Hünkâr Mahfili

Osmanlı İmparatorluğu'nda "*Valide Sultan*" unvanını ilk kullanan kadın olan, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi ve Yavuz Sultan Selim'i eşi Ayşe Hafsa Sultan tarafından 1522 yılında inşa edilen külliye içerisindeki cami erken dönem Osmanlı mimarisini yansıtan özellikler barındırmaktadır (Konyalı 1969: 53).

Mimarî Yapısı:

Enine dikdörtgen planlı tek şerefeli çifte minaresi olan Hafsa Sultan Cami planı, merkezî kubbeli harim bölümü ve ikişer küçük kubbeyle örtülü iki yan mekânı ve son cemaat yerinden oluşmaktadır (Yavaş 1997: 123-124). Dış cepheleri oldukça sade olan yapının harim mekânlarında sıva zemin üzerine boya uygulamaları yaygındır. Cami giriş kapısının hemen sağ tarafında, harimin kuzeybatı köşesinde, 5 ahşap direğin taşıdığı kare kesitli yaklaşık 15 m² alanı bulunan bir üst mahfil bulunmaktadır. Mahfile, caminin

kuzey duvarına bitişik ahşap bir merdiven ile çıkılmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın Manisa'da şehzadeligi sırasında inşa edilen camide Ayşe Hafsa Sultan'ın talebi üzerine tek oğlu olan Süleyman için cami içerisinde ayrı bir hünkâr mahfili yaptırmış olması kuvvetle muhtemeldir. Zira günümüzde kadınlar mahfili olarak kullanılan bu mahfilin dayandığı caminin kuzey beden duvarında derin bir kavukluk bulunmaktadır.

Malzeme Özellikleri:

Cami genelinde genellikle kesme taş kullanılmıştır. Duvar detayında açık kahverengi kesme taş ile birlikte tuğla kullanımı dikkat çekmektedir. Minberi beyaz renkli mermer malzemeden yapılan caminin minber detaylarında ise korkuluklarında ve yan kanatlarının şebekeli bölümlerinde taş ve mermer işçiliği uygulaması görülmektedir (Kepezkaya 2025: 247). Caminin hünkâr mahfilindeki ahşap oymacılığı dikkat çekicidir. Caminin kuzey batı duvarlarına yaslanan mahfili, ahşap malzemeden inşa edilen beş adet direk desteklemektedir.

Süslemeler:

Mahfilin korkuluğu ile kapı ve penere kanatları ahşap oyma tekniğiyle süslenmiştir. Kitabesi veya yazı süsleme detayı yoktur. Çini uygulaması caminin diğer birimlerinde de mahfilde de görülmez. Oldukça sade görünümdeki mahfil erken dönem üslubunun en belirgin örneklerindedir.

Aşağıda Resim-1'de mahfilin günümüzdeki görünümü yer almaktadır (Kepezkaya, 2025).

Resim 1. Hafsa Sultan Camii hünkâr mahfili

2.2. Haseki Sultan Camii Hünkâr Mahfili

Haseki Hürrem Sultan Camii'nin de içerisinde bulunduğu Haseki Külliyesi, İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan ve Mimar Sinan'ın baş mimar olduktan sonra yapmış olduğu ilk eserdir. Aynı zamanda Osmanlı

hanedanından bir kadın tarafından yaptırılan ilk külliye içerisindeki cami 1539 yılında tamamlansa da bugünkü haline 1613 yılında kavuşmuştur. Külliye içerisinde camiyle birlikte medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifa gibi birimleri yer almaktadır.

Caminin mimarisi, klasik Osmanlı cami planının erken dönem örneklerinden biridir (Konyalı 1950: 112-114). Birçok araştırmacı bu külliyenin yerinin, Hürrem sultanın köle olarak satıldığı yer olması nedeniyle özellikle seçildiğini ve Hürrem sultan tarafından belirlendiğini ileri sürmektedir (Oleksandra 2017: 127-129).

Mimarî Yapısı:

Hünkâr mahfili, caminin güneydoğu köşesinde yer alır. Sade ama zarif hatlarıyla dikkat çeker. Mahfil, caminin ana mekânından bağımsız olarak, padişahın veya saray mensuplarının güvenli bir şekilde ibadet etmelerini sağlayacak şekilde iki katlı olarak tasarlanmıştır. Zeminden 2,98 m yükseklikte yer alan hünkâr mahfili 3,56x3,77 ölçülerinde toplamda 13,42 m² alana sahiptir. Hünkâr mahfili ise, basit bir ahşap paravan ile mahfil katından ayrılmış olmakla birlikte mahfil katının uzantısı olarak tasarlanmıştır. Mahfili taşıyan ahşap direkler kaide olmadan doğrudan zemine oturmaktadır. Doğu ve güney beden duvarlarının köşesinde hünkâr mahfili döşemesinden 0,70 m yükseklikte sade bir kavukluk birimi bulunmaktadır (Çetinarslan 2015: 181). Mahfilin büyük pencereleri, ışığın içeri girmesini sağlayarak mekânı aydınlatır ve dinlendirici bir atmosfer oluşturmaktadır.

Malzeme Özellikleri:

Cami hariminin kuzey ve doğu beden duvarları tarafından desteklenen ahşap direklerle taşınan mahfilin döşemesini taşıyan ahşap kirişler ile direklerin birleşme bölümlerinde ise alçıdan yapılmış dekoratif yastıklar bulunmaktadır. Güney tarafta yer alan üç adet ahşap direk hünkâr mahfilinin taşınmasına destek olmaktadır. Korkuluk ve mahfilin üst örtüsünde ceviz ağacı kullanıldığı düşünülmektedir. Caminin diğer bölümlerine göre daha sade malzemelerden yapılan mahfilin kafes levhası çıtakârî tekniğinde yapılmıştır (Çetinarslan 2015: 181).

Süslemeler:

Cami duvarlarında yer alan süslemeler hünkâr mahfili duvarlarında da kullanılmış olup mahfil duvarları için özel çalışma yapılmamıştır. Bu durumun tek istinası kalemî mihrabiyedir. Hünkâr mahfilinin güney duvarındaki süslemeli bu mihrabiye 2,23x1,42 m ölçülerinde olup kırmızı zemin üzerine beyaz ve turkuaz renkte bitkisel süslemelerden oluşan bir kuşakla sınırlandırılmıştır. Osmanlı geç dönem mimarisinde karşımıza çıkan perde motifi bu mihrabiyede de kullanılmış olup bitkisel karakterli kompozisyonlara sahiptir. Bu nedenle Haseki Hürrem Sultan Camii'nin hünkâr mahfilinin geç dönem üslup özelliğini yansıttığı söylenebilir (Çetinarslan 2015: 181).

Kitabesi bulunmayan mahfilin kafes bölümü de oldukça sadedir. Mimar Sinan tarafından yapılan ve çalışma kapsamında incelenen Atik Valide Sultan Camii hünkâr mahfilinin korkuluk ve kafes

mahfilinin üç katından daha büyük bir alana sahiptir. Hünkâr mahfilinin batısında ayrıca ahşaptan yapılan hünkâr kasrı da bulunmaktadır (Çetinarslan 2015: 207).

Atik Valide Sultan Camii hünkâr mahfilinin ana taşıyıcısı batı ve güney yöndeki cami duvarlarıdır. Bununla birlikte güney doğu köşesinde yer alan mihrap duvarına bitişik konumdaki payanda ve kuzeydoğu köşesindeki büyük bir ayağa oturmaktadır. Hünkâr mahfilinin olduğu bölümü de kapsayacak şekilde caminin ikinci kat mahfilinin tamamı gri renkte sade mermer sütunlar üzerinde durmaktadır. Hünkâr mahfilinin güney duvarında yarım daire şeklinde oyuğu bulunan sade bir mihrabiye bulunmaktadır.

Malzeme Özellikleri:

Duvar yapısında geleneksel Osmanlı tekniğinde karma malzeme sistemi kullanılmıştır. Camide, kesme küfeki taşından taç kapı bulunmakta, sütunlar, kemerler, mihrap ve minber mermerdendir. Atik Valide Sultan Camii'nin inşasında kullanılan mermer ve meşe tahtasını Sultan II. Selim'in Sapanca ve İzmit yöresinden getirttiği bilinmektedir (Nemlioğlu 2004: 61). Cami içerisine sonradan inşa ettirilen mahfilin tavanında meşe ağacı korkuluklarında ise ceviz tercih edilmiştir. Kapı ve pencere kanatları elma ve ceviz ağacındandır. Her ne kadar hünkâr mahfilinde kullanılmasa da sınırlı düzeyde İznik'ten gelen çiniler mihrap çevresinde kullanılmıştır. Cami içerisindeki tüm birimlerde olduğu gibi hünkâr mahfilinde kullanılan malzemelerde işlevsellik ve sadelik ön plandadır. Mahfil içerisinde alçıdan yapılmış ve altınla yaldızlanmış bir kavukluk bulunmaktadır.

Süslemeler:

Hünkâr mahfilinin korkuluk bölümü sade biçimde yapılmış üzerindeki beş bölümlü ahşap oyma tekniği ile yapılan kafes ise altınla yaldızlanmıştır. Kafes üzerinde gösterişli taçlar yer almakta olup elips şeklindeki birimler düşey doğrultuda yerleştirilmiş ve örgü biçimindedir. Ortasında sekiz yapraklı bir çiçeğin çevresinde yaprak motifleri bulunmakta olup çiçeğin üzerindeki yaprak demetlerinde oluşan taçlar da atınla yaldızlanmıştır.

Mihrapta ise altınla yaldızlanmış bitkisel motifler yer almakla birlikte kalemî motifler de bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin duvarlarının neredeyse tamamı kalemî motif ve kompozisyonlardan oluşmaktadır. Hünkâr mahfilinin güney ve kuzey duvarlarına bir manzara resmi çerçeve olmaksızın yerleştirilmiştir. Benzer bir manzara resmi Beylerbeyi Valide Cami'nde de yer almaktadır. Atik Valide Cami hünkâr mahfilinin güney duvarında bir cami tasviri ile kuzey duvarında bir sarayın içini anlatan perspektifli resim bulunmaktadır. Benzeri I. Abdülhamit tarafından yaptırılan Beylerbeyi Valide Camisi hünkâr mahfilinde de yer almaktadır (Renda 1977: 119).

Kalemî süslemelerin yoğun olarak kullanıldığı mahfil tavanı, Sultan Ahmed Camii mahfil tavanındakilerle benzerdir (Aslanapa 1996: 396). Geç dönem üslubunu yansıtan bitkisel motifler

neredeyse hemen hemen tüm duvarlarda görülmektedir. Duvarlardaki resimlerin mahfil inşasıyla birlikte 19. yüzyılda eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir (Sözen vd. 1975: 333).

Mahfil içerisindeki mihrabiye'nin yüzeyi de hem geç hem erken dönem üslubunu yansıtan kalemişi süslemelerle kaplıdır. Niş bölümü ortadan ikiye ayrılmış ve her iki bölümdeki farklı kompozisyonlar korunmuştur. Niş yüzeyi genel olarak sade bırakılırken, kavsarada perde motifleri yer almaktadır. Kavsara köşelerinde ise bitkisel karakterli bir kompozisyon bulunmaktadır. Mahfil içerisinde bulunan kavukluk ise vazo içerisinde çıkan çiçek ve yaprak motifleri ile süslenmiştir. Hünkâr mahfilinin yapım tarihi veya ustası ile doğrudan ilgili bir kitabesi yoktur. Sonuç olarak caminin hünkâr mahfili zarif fakat minimalist bir üslupla süslenmiştir.

III. Murad'ın annesine gösterdiği büyük saygının da etkisiyle Nurbanu Sultan haremde güç kazanmış, Valide Sultan ünvanıyla Venedikliler diplomatik temaslar kurarak Osmanlı İmparatorluğu'nda dönemin önemli bir siyasî figürü haline gelmiştir (Şahin 2007: 250-251). Ancak kendi adına inşa ettirdiği Atik Valide Sultan Külliyesi içerisindeki caminin hünkâr mahfilinin; II. Mahmud döneminde yani Nurbanu Sultan'ın vefatından yaklaşık iki buçuk asır sonra cami içerisine eklenmesi Nurbanu Sultan'ın yapım sürecinde bu cihette bir talepte bulunmadığı yönünde yorumlanabilir.

Aşağıda Resim-3'de mahfilin günümüz görünümü yer almaktadır (Çetinarslan 2015).

Resim 3. Atik Valide Sultan Cami hünkâr mahfili

2.4. Yeni Cami Hünkâr Mahfili

Yeni Cami, İstanbul'un Eminönü ilçesinde yer alan ve 1597 yılında temeli atılan, 1665 yılında tamamlanan bir camidir. Caminin yapımına Safiye Sultan tarafından başlanmış, Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlattırılmıştır. Mimar Davut Ağa tarafından inşa edilmeye başlanmış, Dalgıç Ahmed Ağa tarafından devam ettirilmiş ve son olarak Mustafa Ağa tarafından tamamlanmıştır (Kuban 1994: 464).

Mimarî Yapısı:

Barok ve klasik üslubun harmanlandığı zengin bir estetik yapı olan Yeni Camiin hünkâr mahfili caminin güneydoğu köşesinde yer alan ikinci kat mahfilinin uzantısıdır. Hatice Turhan Sultan'a ait olan Yeni Cami Vakfiyesi incelendiğinde mahfilin sonradan konulmuş ek bir bölüm olmadığı ve caminin inşa planında yer aldığı anlaşılmaktadır (Anonim 1983: 18-19). Merkez kubbenin güneydoğu kısmındaki taşıyıcı ayak ile caminin güney ve doğu duvarlarına bitişik nizamda yapılan hünkâr mahfili kuzey ve batı yönlerde birbirine sivri kemerlerle bağlanmış mermer sütunlar tarafından taşınmaktadır. Hünkâr mahfilinin ebatları 9,67x9,49 m ve yüksekliği 4,84 m'dir. Kapladığı alanın toplam 91,76 m² olduğu göz önüne alındığında çalışma kapsamında incelenen Atik Valide Sultan Camii hünkâr mahfilinin iki katından daha fazla, Haseki Sultan Camii hünkâr mahfilinin ise yaklaşık yedi katı büyüklüğündedir. Bu özelliği ile Osmanlı döneminde yapılan camiler arasında en geniş hünkâr mahfillerinden biri özelliğine sahip ve Mimar Sinan'ın ustalık eseri olarak nitelendirilen Edirne'deki Selimiye Cami Hünkâr Mahfilinden yalnızca 3 m² kadar küçüktür. Zira Selimiye Camii hünkâr mahfili 10,70x8,79 m ebatlarındadır (Çetinarslan 2015: 55).

Malzeme Özellikleri:

Camiin hünkâr mahfilini taşıyan sütunlar gri renkli mermerdendir. Ancak batı cephede yer alan sütun, diğerlerinden farklı olarak sarı renklidir. Evinin bahçesinde, altın olduğu ileri sürülen bu sütunu saklaması nedeniyle Hanya Fatihî Sinan Paşa'nın katledildiği rivayet edilmektedir (Amicis 2006: 332). Ancak Evliya Çelebi seyahatnamesinde sarı renkteki sütunu saklayanın Yusuf Paşa olduğunu söylemekte ve sütunun altından daha değerli olduğunu, dünyada eşi benzerinin bulunmadığını yazmıştır (Dağlı vd. 2005:125).

Hünkâr mahfilinin altındaki maksurelerin dayandığı direklerin haricinde Girid muharebesinden ganimet olarak alınarak camide kullanılan 2 adet somaki mermer sütun daha vardır. Mahfildeki kemerler birbirine geçen kırmızı ve gri renkli taşlarla örülmüştür (Anonim 1983: 16). Hünkâr mahfilinin korkuluğu döşeme seviyesinden itibaren üç sıralı zengin mukarnas kuşaklarının üzerinde yer alan daire motiflerinden oluşan bir sıranın ardından başlamaktadır. Harimin batı cephesine açılan mukarnas kuşakları altın yıldız ve siyah renkle boyanmıştır. Böylece hünkâr mahfilinin cephesi oldukça gösterişli bir yapıya bürünmüştür. Bu kuşakların üzerinde 60 cm yüksekliğinde mermer korkuluk bulunmaktadır. Delikişi tekniği ile işlenen bu korkuluk baklava dilimleri halinde bir geometrik kompozisyona sahiptir. Yeni cami hünkâr mahfilinde diğer tüm Osmanlı camilerinden farklı olarak çift mihrabiye uygulanmıştır. Caminin güney duvarında yer alan mihrabiyeler çinilerle kaplıdır. Bir tanesi iki pencere arasında yer alırken diğer güney duvarı destekleyen payanda gövdesindedir.

Süslemeler:

Yeni Cami hünkâr mahfilinin süslemesinde çini, ahşap, yazı, alçı işçiliği, tunç işçiliği ve sedefkârî kullanılmıştır. Hünkâr mahfilinin sultanın ibadet ettiği bölüm ile alt bölümünde ve aradaki geçişi

sağlayan kısım duvarlarında yoğun çini uygulaması ile süslenmiştir. Hünkâr mahfilinin duvarlarındaki çini süslemeleri farklı motif ve kompozisyonlar içermektedir. Bu motifler arasında vazo, vazodan çıkan kıvrık dallar ve çiçekler vardır. Süslemede kullanılan çiçekler sadedir. 16. yüzyıl çini süslemesinde uygulanan rumi motifleri Yeni Cami çinilerinde kullanılmamıştır.

Yeni Cami hünkâr mahfilindeki kafes levhaları delikli tekniğinde yapılmış mermer malzemeden kıvrık dal ve bitkisel motiflerden oluşmakta olup benzer kafes levhalarına Sultan Ahmet Camii hünkâr mahfilinde rastlamak mümkündür (Çetinarslan 2015: 282). Mahfil içerisindeki süsleme kompozisyonunda ayrıca yazı kuşağı da bulunmaktadır. Cami dâhilindeki tüm yazıları Hattat Teknecizade İbrahim Efendi'nin yazdığı, bunun için çinilerin temin edildiği İznik'e gittiği bilinmektedir (Anonim 1983: 23).

Mihrabiye çinilerinin deseni vazodan çıkan bitkisel motifler ve kandil motifinden oluşmaktadır. Mihrabiyede yer alan ve nişi kuşatan kavsarada altın yıldız renginde boya kullanılmış olup yedi dilimlidir. Kavsara köşelerinde oyma tekniği kullanılarak altınla yıldızlanan kıvrık dallardan oluşan ve yürek motifi içeren bir süsleme bulunmaktadır.

Payanda içerisindeki mihrabiye'nin sol tarafında ve mahfilin güney duvarında mozaikten panolar yer almaktadır. Bu panolardan güney duvarındakiler birbirini tekrar ederken doğu duvarındakiler farklıdır. Güney duvarındaki mihrabiye'nin yanlarındaki pencereler ahşap kanatlara sahip olup üçer panoludur. Bu panolarda sedef sıvama ve bağ kakma yöntemiyle oluşturulan motifler yoğun olarak kullanılmıştır.

Tavanlarda, kubbeye geçiş elemanlarında ve kemerlerde ise kalemişi tekniği uygulanmıştır. Kemerin üst örtüye geçiş kısmında ve gövdesinde kalemişi tekniği ile işlenen bitkisel motifler bulunmaktadır. Duvar yüzeylerinde yoğun çini ve kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Pencere kapakları ise ahşap kakma tekniği ile işlenmiştir. Pencere kanatları ve kapakları koyu renk ahşap üzerine açık renk malzemelerden oluşan ve kakma tekniği kullanılan geometrik desenli yapıya sahiptir.

Hünkâr mahfilinin herhangi bir kitabesi olmasa da süsleme kompozisyonunda lacivert zemin üzerine beyaz renkli hat yazı kuşağı mevcuttur. Çinili bu yazı kuşağı hünkâr mahfili katındaki tüm cepheleri kaplamaktadır. 26 m uzunluğundaki bu kuşakta besmele ile başlayarak Fetih Suresi'nin 27, 28 ve 29 uncu âyetleri ile Hicr Suresi'nin 9. âyeti yer almaktadır. Aşağıda Resim-4'de mahfilden görüntüler yer almaktadır (Çetinarslan 2015).

Resim 4. Üst sol(a): Sütun ve korkuluk; Üst Sağ (b): Mihrabiye süslemesi; Alt (c): Duvar süslemesi

2.5. Dolmabahçe Camii Hünkâr Mahfili

1855 yılında yapımı tamamlanan Dolmabahçe Camiinin banisi II. Mahmud'un eşi Bezm-i Âlem Valide Sultan'dır. Cami inşaatı başlayıp ilk duvarlar yükselirken Bezm-i Âlem Valide Sultan'ın ölümü sonrasında cami oğlu Sultan Abdülmecid tarafından Hazine-i Hassa'dan bütçe ayrılarak tamamlanmıştır. Cami Garabed Amira Balyan'a yaptırılmıştır. Ampirik, barok ve neoklasik üslupların etkisiyle inşa edilen cami Osmanlının batılılaşma döneminin önemli yapı örneklerindedir (Batur 1994: 88-89). 1948 yılında Deniz Müzesi'ne dönüştürülen cami, 1960 darbesi sonrasında askeri yönetim tarafından Yassıada İrtibat Kurulu'na verilmiştir. Kurulun, müzenin camiye boşaltmasını istemesinin akabinde tekrar cami olarak kullanılmaya başlanmıştır (Çetinarslan 2015: 242).

Mimarî Yapısı:

Tek kubbeli, dikdörtgen planlı camide geleneksel Osmanlı camilerinde görülen avlu ve revaklı giriş sistemi bulunmaz. Kubbeyi taşıyan yapı elemanları sade biçimde tasarlanmıştır. Dolmabahçe Camiinin gösterişli yapısının aksine mimarî kalite ve malzeme bakımından düşük vasıftadır (Aslanapa 1996: 282).

Cami ve hünkâr dairesi bölümleri birbirine birleştirilmiş gibi tasarlanmıştır. Caminin ibadet mekânının kuzey kısmına eklenen hünkâr dairesinin mahfil bölümü cami duvarları ve taşıyıcı sistemi üzerinde ikinci bir kat olarak tasarlanmıştır. Hünkâr dairesinin içi çok bölümlü küçük odacıklar ve alanlardan oluşur (Özel 2010: 80-86). Hünkâr dairesinden caminin ibadet bölümüne balkona benzer bir yapıyla üç adet kapı vasıtasıyla geçilebilmektedir. Bu üç kapının cami tarafında kalan balkona benzer kısmı hünkâr mahfilidir. Diğer Osmanlı camilerinde güvenlik gerekçeleriyle hünkâr mahfillerine giriş çıkışı sağlayan çok fazla açıklık yapılmadığı için Dolmabahçe Cami bu yönüyle dikkat çekici bir yapıya sahiptir. Hünkâr mahfil bölümünün eni yaklaşık 3 m ve boyu ise caminin bir kenarıyla neredeyse eşit ve 25 m dir. Toplamda yaklaşık 75 m² alanıyla Yeni Cami kadar olmasa da oldukça geniş bir mahfil olarak değerlendirilebilir. Mahfil katının cami harimine bakan bölümünde kafes bulunmaz ve sadece korkuluk yer alır. Hünkâr mahfilinin mihrabiyesi ve kavukluğu bulunmamaktadır.

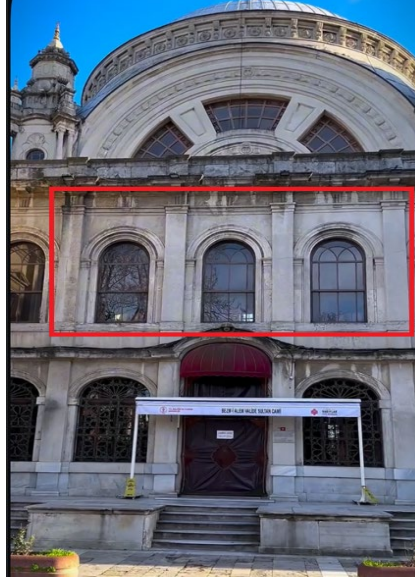
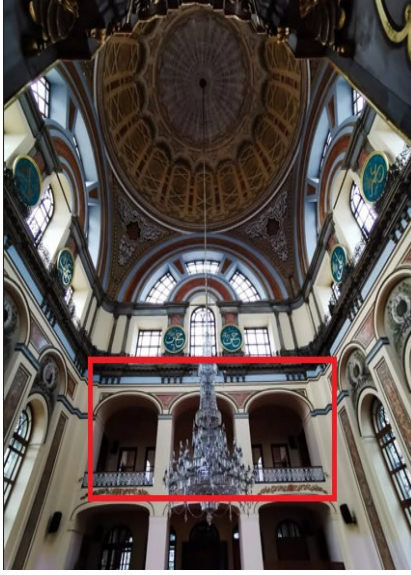
Malzeme Özellikleri:

Mahfil katının cami harimine iki sütunla ayrılmış üç açıklıkla bakılabilen kısmında kısa bir korkuluk bulunmaktadır. Bu kısma kafes yapılmamış, korkuluğun üzerinde baştan sona kadar ahşap bir küpeşteye yer verilmiştir. Hünkâr dairesinin tamamında da ahşap döşeme kullanılmıştır. Mahfil katına çıkılan merdivenler de ahşaptandır. Mihrabiye ve kavukluk da bulunmayan mahfil katının sadeliği az malzeme kullanımından kaynaklanmaktadır.

Yapıya ait Evkaf Defterleri incelendiğinde yapıda İzmit çubuğu, tirenkeş, Sakarya kızaklığı, Sinop boyralığı, ekserice, abana gibi kerestelerin isimleri karşımıza çıkmaktadır. 14282 sayılı Defterde karataş, küfeki taşı ve mermer çeşitlerinin yapıda kullanıldığı belirtilmiştir. Tuğla ve kiremit türlerinden ise destgâh tuğlası, horosanlık tuğla, beğlik tuğla ve kiremit kullanıldığı deftere kaydedilmiştir. Bunların yanında yapıda kullanılan çivi ve demir türleri, kum ve kireçlerin de temin edildiği yerler ve türleri de yer almaktadır. Defterlerde malzemelerinin kimden ve nereden temin edildiğine de yer verilmiştir. Örneğin taş malzemelerin temin edildiği kişinin Apostrol adlı birisi olduğu ve bu şahsa 798.163 kuruş ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Özel olarak hünkâr dairesi tavan ve döşemeleri için ise malzeme olarak Ayancık battal kırışi, Sinop'un çifte yollaması ve keزالik siren tahtasının adları 14282 nolu evkaf defterinde geçmektedir (Özel 2010: 80-86).

Süslemeler:

Açık sarı renkle badanalanan ve son derece sade duvar ve örtü elemanlarına sahip hünkâr mahfilinde süsleme sadece korkuluk üzerine metalden döküm tekniğinde yapılan ahşap küpeştede bulunur. Ampir üslupta yapılan bu süslemede bitkisel kalemişi tekniği uygulanmıştır. Bununla birlikte, oldukça sade süslemelere sahip hünkâr mahfilinde herhangi bir kitabe de yer verilmemiştir. Aşağıda Resim-5'de mahfilden görüntüler yer almaktadır (Kepezkaya 2025).

Resim 5. Sol(a): Mahfilin cami içerisindeki konumu; Sağ (b): Mahfilin cami dış mekânından konumu

2.6. Pertevniyal Valide Sultan Camii Hünkâr Mahfili

Sultan II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ın İstanbul Aksaray'da yaptırılan külliye içerisindeki caminin inşası 1871 yılında tamamlanmıştır. Külliyesinin Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan inşaat defterlerinde bina emininin Hüseyin Bey ve mimarının ise Sarkis Balyan olduğu anlaşılmaktadır (Yavaş 2007: 241-242). Pertevniyal Valide Sultan'ın Ortaköy camisini çok beğenmesi ve benzer üslupta olmasını istemesi nedeniyle Ortaköy Büyük Mecidiye Camiine oldukça benzemektedir (Tuğlacı 1993: 109).

Mimarî Yapısı:

Cami toplamda 100 m² alana kare alana inşa edilmiş, Kuzey Afrika, Hint, Endülüs ve Neo-gotik ağırlıkta motifler kullanılmıştır. Eklektik üslubunun hâkim olduğu Sultan Abdülaziz döneminin canlı âbidelerinden olan caminin kuzeyinde köşelerinde tek şerefeli birer minare bulunan hünkâr dairesi yer almaktadır. Hünkâr dairesinin hariminin ikinci katında mahfil bölümü yer alır (Aslanapa 1993: 453). Hünkâr mahfilinin ebatları 5x3 m olup 15 m² büyüklüğündedir. Çalışmanın konusu olan ve şimdiye kadar bahsi geçen mahfillerden yalnızca Haseki Sultan Camii Hünkâr mahfilinden büyüktür. Hünkâr mahfili katı tamamıyla cami duvarları ve taşıyıcı elemanları üzerinde yükselmektedir. Mahfilin ön cephesindeki açıklığın tavan ve döşeme arasındaki birleşme kısmında ahşap köşebentler kullanılarak yatayda taşıyıcılara destek verilmiştir. Hünkâr mahfilinin güney duvarında yarım daireli niş ve raf bölümünden oluşan kavukluk bulunmaktadır.

Malzeme Özellikleri:

Mihrabiyesi bulunmayan hünkâr mahfilinin korkuluğu ampirik tarzda metal döküm tekniği ile yapılmıştır. Mahfil zemini ahşap kaplamalıdır. Camide Şile'den getirilen köfeki taşının yanı sıra tomruk

taşı, treste taşı, mermer taşı, Malta taşı, kebir ve orta battal tuğla, kerpiç tuğla, çarşı tuğlası ve beylik tuğla kullanılmıştır (Yavaş 2007: 437).

Süslemeler:

Camiin dış cephesinde kullanılan yoğun kalemşi taş süslemeler Oseb Bey ve Agop Baylan tarafından iç kısımda da mermer ve sıva üstüne aynı yoğunlukta kullanılmıştır (Yavaş 2007: 437). Hünkâr dairesi sade badanalı olsa da mahfil kısmı dış cephe ve iç duvarlarda olduğu gibi kalemşi taş süslemelerle bezenmiştir. Bitkisel motif ve kompozisyonlar içeren bu süslemede kırmızı, altın yıldız ve açık mavi renkler içermektedir. Günümüzde motiflerin büyük kısmı tahrip olmuştur (Çetinarslan 2015: 168). Mahfilin yatay taşıyıcılarına destek olması amacıyla kullanılan köşebentlerde yarım dairesel geometrik bir kompozisyon bulunmaktadır. Kavuklukda ise yapının duvarlarında kullanılan kalemşi süslemeler kullanılmamış, sade bırakılmıştır. Mahfilde herhangi bir kitabe veya yazı kuşağı bulunmamaktadır. Aşağıda Resim-6'da mahfilden görüntüler yer almaktadır (Kepezkaya, 2025).

Resim 5. Üst(a): Mahfilin cami içindeki konumu; Alt Sol(b): Mahfilin yandan görünümü, Alt sağ(c): Mahfil içinden korkuluk ve cami iç mekân görünümü

2.7. Karşılaştırmalı Analiz

İncelemeye konu hünkâr mahfillerinin konumları, kapladığı alanları, varsa mihrabiye, kavukluk, korkuluk ve kafes gibi birimlerinin özellikleri önceki bölümlerde anlatılmıştır. İncelenen mahfillerin sayılan özellikleri bakımından birbiriyle karşılaştırılmasının, dönemin camilerindeki mimari yaklaşımlara ışık tutmak adına elzem olduğu düşünülmektedir.

Öncelikle incelemeye konu edilen camilerin alanları birbirleriyle karşılaştırılınca, erken dönemin klasik üslubunda yapılan Hafsa Sultan ve Haseki Sultan Camilerinin hünkâr mahfili alanlarının birbirine çok yakın ve küçük ebatlarda olduğu görülmektedir. Geç dönemde inşa edilen ve farklı üsluplarda inşa edilen Atik Valide Sultan Camii, Yeni Camii ve Dolmabahçe Camii hünkâr mahfillerinin erken dönemdeki camilere göre daha büyük olduğu, özellikle Yeni Cami hünkâr mahfilinin Osmanlı camilerinin en büyük hünkâr mahfili örneklerinden biri olduğu görülmektedir. Geç dönemde karma üslupta inşa edilen Pertevniyal Valide Sultan Cami hünkâr mahfilinin ise aynı dönemde yapılan inceleme konusu diğer iki camiye göre çok daha küçük olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan mahfillerde kullanılan malzeme karşılaştırıldığında; ahşap malzemenin Yeni Cami dışındaki tüm camilerde fazlaca kullanıldığı, yine mermer kullanımının yaygın olduğu, çininin ise yalnızca Yeni Cami hünkâr mahfilinde kullanıldığı görülmektedir. Korkuluklarda ahşap ve mermer malzemenin yanı sıra metal döküm malzemelerin de kullanıldığı görülür. Haseki Sultan ve Atik Valide Sultan Camilerinin hünkâr mahfillerinde bulunan kafeslerin yine ahşap malzemedен yapıldığı ancak erken dönemin bir yansıması olarak Haseki Sultan Camii mahfilinde oldukça sadedir. Geç dönem eseri olarak görülen Atik Valide Sultan camiinde ise bu kafes oldukça gösterişlidir.

Mihrabiye özellikleri bakımından incelenen mahfil yapılarının üç tanesinde (Haseki Sultan, Atik Valide Sultan ve Yeni Cami) mihrabiye bulunurken bunlardan Yeni Cami hünkâr mahfilindeki çift mihrabiye uygulaması bu alanda Osmanlı mimarisinde tek örnektir. Hünkâr mahfilinde mihrabiye kullanımı, Osmanlı Sultanına namaz esnasında ikinci bir imam olması düşüncesiyle yapılmıştır. Bu mihrabiyeler Camiin ana mihrabıyla benzer yapı ve süslemeler içerir. Sadece Yeni Cami hünkâr mahfilinde bulunan mihrabiyeler ana mihraptan farklıdır.

Çalışma kapsamında incelenen hünkâr mahfillerinin en belirgin farklılıkları süsleme detaylarındadır. Her biri farklı tür ve motiflerde, farklı malzemelerde ele alınan süslemelerin bazıları kalemışı, bazıları delikişi, bazıları çini, bazıları ise ahşap oyma-kakma tekniği ile yapılmıştır. Duvar süslemelerinden yalnızca Yeni Cami hünkâr mahfilinde çini yoğunlukla kullanılmıştır. Fetih Suresi'nin 27, 28 ve 29. âyetleri ile Hicr Suresi'nin 9. âyetinin de yer aldığı bir yazı kuşağını barındıran Yeni Cami hünkâr mahfili bu konuda da incelenen mahfiller arasında tektir.

Büyüklüğü, kullanılan malzeme kalitesi ve süsleme detayları bakımından Yeni Cami Hünkâr mahfili Osmanlı mimarisinin sembol eserleri arasında yer almaktadır. Diğer taraftan her ne kadar Yeni Cami hünkâr mahfili kadar geniş alana sahip olmasa da Pertevniyal Valide Sultan Cami hünkâr mahfili de

yoğun kalemîşi süslemeleriyle göze çarpmaktadır. Atik Valide Sultan Cami mahfilinin duvarı ise benzeri sadece I. Abdülhamit tarafından yaptırılan Beylerbeyi Valide Camiinde yer alan manzara resmi ile süslenmiştir. Çalışma kapsamında tespiti yapılan tüm bu detaylara aşağıda Tablo-2’de yer verilmiştir.

Tablo 2: Çalışma Kapsamındaki Hünkâr Mahfillerinin Genel Özellikleri

Cami Adı	İnşa Tarihi	Banisi	Mahfil Üslubu	Malzeme Türü	Süsleme Detayları	Mihrabiye Özellikleri	Korkuluk ve Kafes Özellikleri	Kavukluk	Alanı (m ²)
Hafsa Sultan Cami	1513-1522	Ayşe Hafsa Sultan	Klasik Erken Dönem	Ahşap Tuğla	Sade mahfilde detaylı bir süsleme yok	Yok	Ahşap oyma tekniğinde yapılmış korkuluk	Var	15
Haseki Sultan Cami	1538-1539	Hürrem Sultan	Klasik Erken Dönem	Ahşap	Sade süsleme, kalemîşi mihrabiye ve beden duvarları	Kırmızı zemin üzerine beyaz ve turkuaz boyayla bitkisel motiflerden kalemîşi süslemelerle yapılan bir mihrabiye	Ahşaptan üretilmiş korkuluk ve çıtakârî kafes	Var	13
Atik Valide Sultan Cami	1570-1579	Nurbanu Sultan	Klasik Geç Dönem	Ahşap Mermer Alçı	Kalemîşi motiflerle süslenen duvarlar, perspektif bir manzara resmi, Alçıdan vazö motifli süslenen kavukluk,	Yarım daire şeklinde hem geç hem erken dönem üslubunu yansıtan kalemîşi süslemeler barındıran sade bir mihrabiye,	Altın yaldızlı korkuluk üzerinde gösterişli bir ahşap kafes	Var	43
Yeni Cami	1598-1664	Hatice Turhan Sultan	Klasik Barok Geç Dönem	Mermer Çini	Altın yaldızlı mukarnaslı sütun başlıkları, kıvrık dal ve bitkisel motifli çiniler, hat yazı kuşağı	Çift mihrabiye, Bitkisel ve kandil motifli vazö süslemesi, Altın yaldız renginde kavsara,	Delikişi tekniğinde işlenmiş, geometrik kompozisyon içeren mermer korkuluk ve bitkisel motifler içeren ahşap kafes levhaları	Yok	91
Dolma bahçe Cami	1853-1855	Bezmiâlem Valide Sultan	Ampir Neo-klasik Barok Geç Dönem	Mermer Ahşap	Açık sarı renginde badanalı duvarlarda süsleme yok, ahşap korkuluk ampirik kalemîşiyle süslenmiş	Yok	Kısa boyda metalden döküm ahşap bir küpeşte şeklinde	Yok	75

Pertevniyal Valide Sultan Cami	1867-1871	Pertevniyal Valide Sultan	Eklektik Geç Dönem	Mermer Ahşap Tuğla	Yoğun taş süsleme, Kalemşi bitkisel motifler farklı renklerde uygulanmış	Yok	Ampirik tarzda metal döküm tekniğinde işlenmiş korkuluk	Var	15
---------------------------------------	-----------	---------------------------	--------------------	--------------------	--	-----	---	-----	----

3. Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı'da kadınların yönetimdeki etkinlikleri sınırlı olsa da haremde etkin bir konumda bulunan Valide sultanların padişahlarla eşdeğer nitelikte yapılar inşa ettirdiği bilinmektedir. Kadın sultanlar, kendilerine ait mülklerinden, has topraklarından, vergilerden ve maaşlarından elde ettikleri gelirleriyle oluşan maddi zenginliklerini hayır işlerinde harcayabilmek amacıyla vakıflar kurmuş ve bu vakıflar aracılığıyla günümüze kadar ulaşan eserlerin yapımında etkin rol oynamışlardır. Devlet yönetimi erkek merkezli bir yapıya sahipken hanedan mensubu kadınların yaptırdıkları eserler, kendilerine verilen yetki sayesinde güçlerini gösterebilecekleri bir alan haline gelmiştir. Baniliğini üstlendikleri eserlerin ihtişamı, hanedan mensubu kadınların saray içerisindeki güçlerini kullanma arzularının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle hanedan mensubu kadınlar, maddi zenginliklerini ve saray hiyerarşisindeki güçlerini kullanarak kadın baniliğinin Osmanlı toplumunda görünürlüğüne katkıda bulunmuşlardır.

Hanedan kadınlarının, özellikle valide sultanların, kendi gelir ve hazineleriyle yaptırdıkları camiler içerisinde hünkâr mahfilinin bulunması, öncelikle sultana verdikleri önemin bir göstergesidir. Her ne kadar bazı camilere hünkâr mahfilleri sonradan eklense de ekseriyetinin plana dâhil edilerek cami inşası aşamasında yapılması padişaha verilen değeri ortaya koymakta ve onun saygınlığını korumaya yönelik bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu mahfil sayesinde Osmanlı padişahlarının her dönem karşı karşıya oldukları suikast tehlikesi önlenmeye çalışılmakta, ilâveten namaz esnasında ikinci imam namzeti olarak görülen padişahın namazını kılması için ayrı bir alan oluşturulmaktadır. Diğer taraftan incelenen camilerin hünkâr mahfillerinin padişaha hediye edildiğine dair gerek arşiv belgelerinde gerekse literatür taramasında herhangi bir belgeye rastlanılmamıştır.

Valide sultanların inşa ettirdikleri yapılarda, genellikle dönemin padişahları ve devlet erkânı tarafından benimsenen mimari üslubun benimsendiği bilinmektedir. Bu eserler, mimari tarz, malzeme seçimi ve süsleme öğeleri bakımından dönemin genel estetik anlayışıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bununla birlikte; camilere ayrı bir bölüm olarak eklenen hünkâr mahfillerinin mimarî yapılarının, malzeme özelliklerinin dönemsel olarak birbirine benzese de bazı hususlarda birbirinden ayrılmaktadır. Örneğin; birbirine çok yakın dönemde inşa edilen Dolmabahçe Camii ve Pertevniyal Valide Sultan Camii hünkâr mahfilleri, üslup özellikleri, süsleme detayları ve büyüklükleri açısından farklılık göstermektedir. Bu iki caminin hünkâr mahfillerinin ayrı bir kat olarak inşa edilmiş olması, her ikisinde de mihrabiye bulunmaması ve kullanılan malzeme yapısı birbirine benzer yönleridir. Diğer taraftan klasik dönemde

inşa edilen Atik Valide Camii ve Yeni Cami hünkâr mahfilleri de pek çok bakımdan birbirinden ayrılmaktadır. Özellikle duvar süslemesi, kavukluk bulunup bulunmaması ve alanları bakımından bu camilerin hünkâr mahfilleri ayrılmaktadır. Erken dönemde yaptırılan Hafsa Sultan Camii ile Haseki Sultan Camii hünkâr mahfilleri de bazı farklılıklar içerir. Bu camilerin hünkâr mahfillerinin dönemsel açıdan benzeştiği hemen hemen tek yön cami içerisindeki konumlarıdır. Bu konumlandırmaların padişahın camiye gireceği yöne göre belirlendiği düşünülebilir. İlk uygulamalarda caminin kuzey duvarına inşa edilen mahfillerin klasik dönemde güneydoğu cephesinde yer aldığı, geç dönemde ise ikinci kat mahfili olarak caminin güney duvarından camiye bakan bölümde konumlandığı görülmektedir. Dolayısıyla incelenen camilerin hünkâr mahfillerinin dönemsel açıdan fazlaca benzeştiği söylenemez.

İncelenen camilerde kullanılan malzemelerin ise üsluplarıyla bağlantılı olarak benzeştiği görülmektedir. Yeni Cami haricinde incelenen tüm camilerde ahşap malzeme kullanımı yoğundur. Bununla birlikte; klasik üslupta yapılan geç dönem camileri ile batılılaşma sonrasında neoklasik, barok, ampirik ve eklektik üslupta inşa edilen camilerde yaygın mermer kullanımı görülmektedir.

Diğer taraftan; incelemeye konu camilerin hünkâr mahfillerinin süslemesinde kullanılan malzeme yönünden benzeştiği söylenebilir. Yeni Cami hünkâr mahfili bir kenara bırakılacak olursa, Yeni Cami örneği tüm Osmanlı camileri arasında neredeyse tektir, bu camilerin hünkâr mahfillerinin çoğunlukla kalemişi süslemeyle bezendiği görülmektedir. Diğer bir ortak yön ise; bu camilerde yazı kuşağına yer verilmeyişidir. Zira Yeni Cami hünkâr mahfili haricindeki camilerde herhangi bir yazı kuşağı yer almamaktadır. Bu noktada Yeni Cami hünkâr mahfiline ayrı bir parantez açmak gerekir. Yapım süresinin uzunluğuyla bilinen bu cami aslında çini süslemenin en yoğun kullanıldığı camiler arasında yer alır ve bu konuda eşsiz güzellikler içerir. Osmanlı camilerinde çifte mihrabiye kullanılan tek hünkâr mahfili olma özelliğine sahip Yeni Cami hünkâr mahfilinde kullanılan İznik çinileri göz kamaştırıcı bir güzelliğe sahiptir.

Mimarî açıdan bakıldığında, bu mahfillerin mekânsal düzenlemeleri ve süslemeleri dönemin estetik anlayışları ve teknik gelişmeleri doğrultusunda değişiklik göstermektedir. Erken dönem örnekleri daha sade ve işlevsel iken, klasik ve geç Osmanlı dönemindeki yapılar daha karmaşık ve gösterişli süslemelere sahip olup, değerli malzeme kullanımı, ince ahşap işçiliği, çini ve kaligrafik detaylar gibi zenginlikler içermektedir. Bu tasarım tercihlerinin yalnızca sanatsal gelişmeleri yansıtmadığı, aynı zamanda kadın banilerin saray hiyerarşisindeki görünürlüğü ve etkisinin arttığını da gösterir.

Ayrıca süsleme ve malzeme analizleri, hünkâr mahfilinin kadınların padişah ve imparatorluk kurumuyla olan ilişkilerini ifade ettiği bir araç olarak işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Bu mekânların sembolik önemi, Osmanlı toplumunda cinsiyet, güç ve dinî pratiklerin nasıl iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu mimarî unsurların sistematik sınıflandırılması ve karşılaştırılması, cinsiyet temelli baniliğin Osmanlı mimarlık kimliği üzerindeki etkisini daha ayrıntılı anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma Osmanlı mimarîsine kadınların etkinliğini ön plana çıkararak ve hünkâr mahfilinin mimarî ve ikonografik bir analizini sunarak alanı zenginleştirmektedir. Ayrıca, Osmanlı imparatorluk ortamında cinsiyet, siyaset ve sanatın kesişimlerini inceleyen disiplinlerarası araştırmalara katkı aralamaktadır.

KAYNAKÇA

- Amicis, Edmundo de (2006). *İstanbul (1874)*. çev. Beynun Akyavaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anonim (1983). *İstanbul Yeni Cami ve Hünkâr Kasrı*. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Arel, Ayda (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Aslanapa, Oktay (1996). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Batur, Afife (1994). “Dolmabahçe Camisi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 3. Ankara: TDV Yayınları.
- Belâzurî (1987), *Fütuhu'l-Buldan*. çev. Mustafa Fayda. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Creswell, K. A. C. (1979). *Early Muslim Architecture Volume 1 Part 1*. Newyork: Hacker Art Books.
- Çetinarslan, Mustafa (2015). *Mahfil-i Hümayun-Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri*. Konya: Aybil Yayınevi.
- Dağlı, Yücel ve Kahraman Seyit Ali ve Dankoff, Robert. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyonu-Dizini 9. Kitap*.
- Demirci, Ahmet (2015). *Padişah Anaları Cihan'a Hükmeden Sultanlar*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Doğan, Sema (1997). “Haseki Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 16. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kaçar, Mustafa (2020). “Mihrimah Sultan”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 30. Ankara: TDV Yayınları.
- Kepezkaya, Hümevra (2025). *Osmanlı Dönemi Valide Sultanların Sanat Hamiliği*. Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1950). *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Konyalı, İbrahim Hakkı (1969). “Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri”. *Vakıflar Dergisi*, (VIII):53.
- Kuban, Doğan (1994). “Yeni Cami Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 7. Ankara: TDV Yayınları.
- Küçükkaşçı, M. Sabri ve Bozkurt, Nebi (2004). “Mescid-i Nebevi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt:29. Ankara: TDV Yayınları.

- Mülayim, Selçuk ve Çobanoğlu, Ahmet Vefa (2009). “Selimiye Camii ve Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.36. İstanbul: TDV Yayınları.
- Necipoglu, Gülru (2005). *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*. Londra: Reaktion Books.
- Nemlioğlu, Candan (2004). Atik Valide Camii Özgün Kalem İşleri ve Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri. *Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yazılı Bildirisi*. (2):61.
- Oleksandra Şutko (2017). *Hürrem Sultan*. çev. Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Önkal, Ahmet ve Bozkurt, Nebi (1985). “Cami”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.VII. Ankara: TDV Yayınları.
- Özel, Sibel, (2010) “Dolmabahçe Bezmialem Valide Sultan Camii”. *Milli Saraylar Kültür-Sanat-Tarih Dergisi*, (6): 80-86.
- Parlak, Sevgi (2010). “Şah Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 38. İstanbul: TDV Yayınları.
- Pedersen, Johannes (1960). “Mescid”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 8. Ankara: TDV Yayınları.
- Renda, Günsel (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, Metin, vd. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şahin, İlhan (2007). “Nurbanu Sultan”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 33. İstanbul: TDV Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y (1953). *Asırlar Boyunca İstanbul*. İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayınevi.
- Tanman, M. Baha (2003). “Mahfil”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara: TDV Yayınları.
- Tanman, M Baha (1993). “Atik Valide Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 1, Ankara: TDV Yayınları.
- Terzi, Arzu (2018). *Bezmiâlem Valide Sultan*, Bezmiâlem Vakıf Üniversitesi. İstanbul: Mega Basım Yayıncılık.
- Tuğlacı, Pars (1993). *Osmanlı Mimarlığı 'nda Balyan Ailesi'nin Rolü*, İstanbul: Yeni Çığır Kitabevi.
- Ünver, Rüstem (2019). *Ottoman Baroque: The Architectural Refashioning of Eighteenth-Century*. Princeton and Oxford: Princeton University Press
- Yavaş, Doğan (1997). “Hafsa Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 15, Ankara: TDV Yayınları.
- Yavaş, Doğan (2007). “Aksaray Valide Külliyesi İnşaat Defterleri”. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13):437.
- Yavaş, Doğan (2007). “Pertevniyal Valide Sultan Külliyesi”. *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C: 34, İstanbul: TDV Yayınları.